

ПРВИ ФИЗИКУСИ И БОЛНИЦЕ У КРАГУЈЕВЦУ – ПРЕСТОНИЦИ ОБНОВЉЕНЕ СРБИЈЕ

Зоран Матовић, Марко Спасић

Клиника за хирургију, Клинички центар „Крагујевац“, Факултет медицинских наука Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац

THE FIRST PHYSICIANS AND HOSPITALS IN KRAGUJEVAC – THE CAPITAL OF THE REVIVED SERBIA

Zoran Matovic, Marko Spasic

Clinic for Surgery, Clinical Centre "Kragujevac", Faculty of Medical Sciences, University of Kragujevac, Kragujevac, Serbia

САЖЕТАК

У обновљену савремену српску државу, под вођством кнеза Милоша, који је за престоницу изабрао Крагујевац, лекари долазе из тадашњег иностранства, бавећи се претежно војносанитетским пословима. Први дипломирани лекар који се задржао у Крагујевцу био је др Константин Александриди, а активни су били и др Вито Ромита и др Бартоломео Куниберту. Први лекар, Србин из прека, који је дошао у Србију (1826) био је др Јован Стејић, а први лекар, Србин, који је рођен у Србији, био је др Стеван Милосављевић. Организатори војног и цивилног санитета тада су били др Карло Пацек и др Емерих Линденмајер. Прве установе које су имале обележја болнице („шпитаљи“) основане су у Крагујевцу и Пожареvcу (1832), али су због недостатка кадрова и средстава, те и сродне установе, биле несталног карактера. На левој обали Лепенице, на ободу комплекса кнежевог двора, формирана је 1836. прва војна болница. Први здравствени и санитетски органи у оквиру структура власти и управе формиран су 1838, а међу првим руководиоцима ових институција били су др Јован Стејић и др Карло Белони. Девет окружних физикуса, који су дуго радили као највиши органи превентивне и куративне медицине, именовани су 7. августа 1839. године. Др Јосиф Панчић, др Љубомир Радивојевић, др Младен Јанковић и др Филип Тајсић су међу најзаслужнијима што је, после много одуговлачења, 20. новембра 1860. основана Окружна болница у Крагујевцу. Рад ондашњих лекара није био нарочито цењен, егзистенцију су обезбеђивали првенствено својим приватним радом, а развој медицине Крагујевца до девете деценије 19. века углавном је био везан за војно здравство.

Кључне речи: лекари; болнице; историја медицине; историја, XIX век; Србија.

Доласком Турака на Балкан и падом Србије 1459. прекинут је контакт с Европом па је Балкан у медицинском смислу заустављен у развоју. Док је Европа доживљавала процват уметности и науке, у пораженој Србији медицинске услуге обављали су надрилекари, травари и лекари путници. Први српски лекар који је дипломирао медицину, Јован Апостоловић помиње се тек 1757. године. Први и

ABSTRACT

After the modern Serbian state was restored under the leadership of Prince Milos, who chose Kragujevac to be the capital, doctors came from abroad, working mainly on military-medical affairs. The first graduate physician who stayed in Kragujevac was Constantinos Alexandridi, MD, and at the time Vito Romita, MD, and Bartolomeo Cunibert, MD, were active as well. The first Serbian doctor, a Serb from abroad who came to Serbia (1826), was Jovan Stejic, MD, and the first Serbian doctor who was born in Serbia, was Stevan Milosavljevic, MD. The organizers of military and civilian medical services at the time were Karel Pacek, MD, and Emmerich Lindenmayer, MD. The first institutions that had characteristics of hospitals ("špitalji") were established in Kragujevac and Pozarevac (1832), but due to the lack of personnel and resources, these institutions as well as others like them had unstable organization. The first military hospital was formed in 1836 on the left bank of Lepenica River, at the edge of the Prince's Palace complex. The first health and medical authorities were established in the structure of government and administration in 1838, and one of the first leaders of these institutions were Jovan Stejic, MD, and Carlo Beloni, MD. Nine district physicians were appointed on August 7th, 1839 and they served for a long time as the highest organs of preventive and curative medicine. Josif Pancic, MD, Ljubomir Radivojevic, MD, Mladen Jankovic, MD, and Filip Tajsic, MD, were among the most deserving for the foundation of the District Hospital in Kragujevac on November 20th, 1860, after many delays. The work of a doctor of that time was not particularly appreciated, their private work provided their primary source of income and medical progress in Kragujevac was mainly related to military health care until the ninth decade of the 19th century.

Key words: physicians; hospitals; history of medicine; history, 19th century; Serbia.

Други српски устанак омогућују поновни развој, а Крагујевац, дотадашњи центар једне од нахија, од 1818. постаје престоница обновљене Србије. Опоравак у миру који је довео до развоја здравства и санитета по европским узорима био је изузетно брз јер Кнез Милош није у потпуности одбацивао лекаре. Тако он „изјављује наду да је боговођански игуман већ у Крагујевцу“, а наредио је и да дође др Вито, „да

видимо шта ће молитва, шта ли ће лекови учинити моћи“ (1–5). Разни учени људи долазе из других средина, а Крагујевац постаје културно-просветни, економски и административни центар. Тада се у Крагујевцу штампају прве новине, отварају се прва музичка капела и позориште, основају су прва гимназија, прве судске установе и Лицеј – претеча универзитета. Крагујевац је 1832. имао 2.000 становника и већина одлука о развоју здравствене културе и санитетске службе доноси се баш у Крагујевцу (6–8).

ПИОНИРИ МЕДИЦИНЕ

Чувене војводе и кнезови, богати трговци и имућни Срби могли су повремено доводити из иностранства хећиме, неке хирурге и докторе. На Карађорђеву молбу 1809. дошла је у Србију екипа руског санитета (др Марчевски и његов фелдчер Ањинин). Они су боравили при српској устаничкој војсци од 1809. до 1812. и након одласка су оставили малу апотеку и нешто хируршких инструмената (5, 9–13). Милош је у својим четама ценио људе који знају око рана и болести и ретко је која чета била без њих. Такође се тачно знало у ком селу има ранара или видара, где су траварице које справљају мелеме или у којем манастиру борави калуђер који зна да прочита источњачке и грчке књиге-љекарше. Милош је, такође, забранио устаницима да секу главе турским хећимима који се нађу међу заробљеницима (14, 15).

МАГИСТРИ ХИРУРГИЈЕ И ДОКТОРИ МЕДИЦИНЕ

Крајем 18. века и у време кнеза Милоша осећа се снажан утицај западне медицине преко лекара који су долазили у Србију из Војводине и придошлих странаца који су се школовали по европским универзитетима (Беч, Праг, Пешта, Париз). У то време рађања медицине и хирургије обновљене Србије, постоји и степен ограничене медицинске едукације (први степен факултета) који је подразумевао само хируршку обуку после које се добијао назив „патрон-магистер“ хирургије. Војни хирурзи су знање стицали на курсевима и на испитима у Салерну, Падови, Фиренци, Сијени и Бечу (1788. формиран Јосефианум). Међу тим пионирима српске хирургије бележи се и име Милоша Миливојевића, хирурга из Србије, који се преселио у Нови Сад, наставио хируршку праксу и умро врло имућан 1784. године (9, 11, 14–17).

Први Срби који су завршили медицину били су: др Јован Апостоловић, Петар Милорадовић и др Јован Живковић. Др Јован Апостоловић (1735–1773), родом из Будима (његов деда Димитрије дошао је у Будим за

време Велике сеобе 1690, а отац Јован био је сапунџија), завршио је медицину у Халеу, а у Новом Саду је радио као градски лекар. Др Петар Милорадовић (1744–1791), родом из Новог Сада (отац му је био трговац у Београду и Бачкој Паланци), завршио је медицину у Халеу, а радио је у Сомбору и Сент Андреји. Др Јован Живковић (1759–1805), родом из Сремске Каменице, завршио је медицину у Будимпешти, радио је у Карловцима као физикус, а био је и посланик на Српском народном збору у Темишвару 1790. године.

Кнез Милош често позива едуковане лекаре из тадашњег иностранства. Др Антонио Мавромат долази 1819. из Букурешта, а др Камбер из Новог Сада. За управника првог карантина на граници кнез поставља др Минаса који ће 1823. лечити и његове чланове породице. Затим долазе др Валкони, др Фидлер, др Бирг, др Будаија, др Шлезингер и др Панајот Папакостопулос који су били свршени доктори медицине. Обично су прво долазили као лични лекари београдског паше, кнеза Милоша и његовог брата господар Јеврема у Београд, Крагујевац и Шабац. Пошто их нису задовољавали услови живота и рада брзо су напуштали посао и врло често мењали места боравка кружећи између Крагујевца, Београда и Шапца. Зато су се лекари странци устручавали да дођу у Србију и постављали су неоствариве услове да не би дошли (1, 18–22).

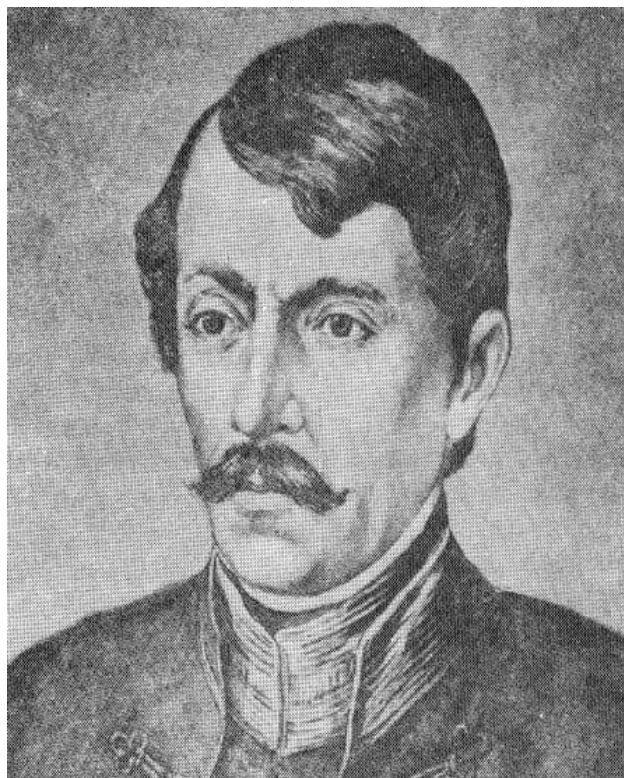
Први дипломирани лекари који су се задржали у Крагујевцу били су: др Константин Александриди, др Вито Ромита и др Бартоломео Силвестер Куниберт. Др Константин Александриди, Грк, имао је звање „доктор медицине и лекар књаза србског“, а радио је у Крагујевцу од 1819 до 1821; после само две године напустио је Србију „јер су му почели плату преко погодбе умањивати“. Др Вито Ромита (1783–1828), Италијан, Наполитанац и карбонар, борац за уједињење Италије, долшао је из Цариграда 1823, као лекар београдског везира Абду-Рахмана. Паша му је поконио земљиште на Врачару у Београду, где је саградио кућу на спрат, тзв. докторову кулу. Био је васпитач Милошеве ћерке Јелисавете и Јевремове ћерке Симке. Лечио је и Јеленку, „малу госпођу“, и Гаврила (љубавницу кнеза Милоша и њеног сина). Задржао се у Крагујевцу до 1827. када је отишао у Букурешт, а кућу и праксу у Београду оставио свом зету, др Куниберту, такође Италијану (13, 18–20, 23).

Др Бартоломео Силвестер Куниберт је рођен 1800. у Савиљану (северна Италија). Медицину је завршио у Торину. Дошао је у Србију 1826. из Цариграда код београдског везира, а 1828. прешао је код кнеза Милоша за плату од 500 талира. Најдуже се задржао у Крагујевцу, а потом је постављен за општинског лекара у Београду уз плату од 300 талира, без визита,

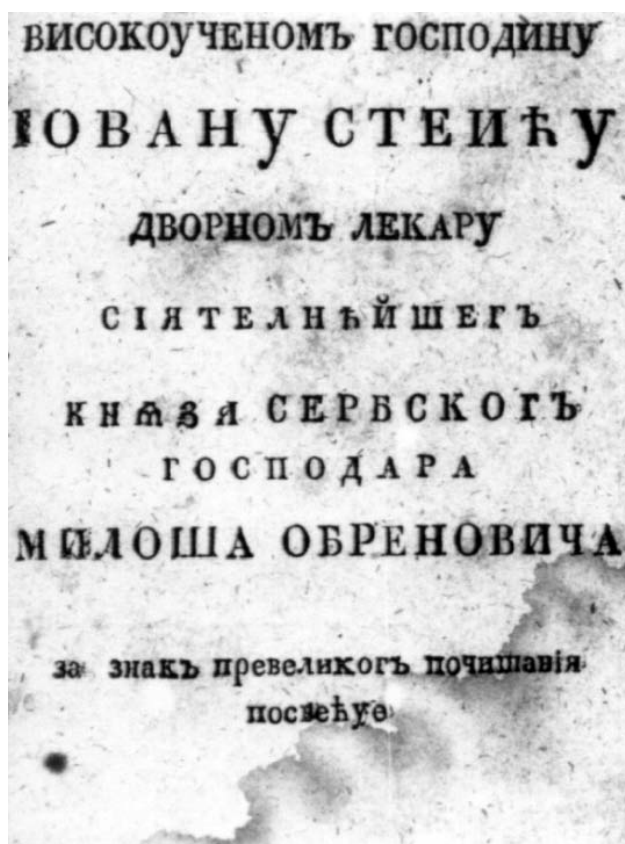
с тим „сиротињу да лечи без плаће, трговци и занатлије да му плаћају за сваку визиту коју год болног учини по цванцик“. „За пелцовање краста газдинска и варошка деца да му плаћају по цванцик, а деца сеоска из нахије по пола цванцика, сиротињску пак мора пелцовати без плаће.“ Оженио се кћерком др Ромите, Антоанетом и тако добио кућу, „докторову кулу“, која је и данас у саставу душевне болнице у Београду. Кнез је кумовао Кунибертовој деци, а у династичким борбама 1835. Бартоломеј се определио за Милоша. Србију је напустио 1839. и вратио се у своју земљу (17). Оданост српском народу посведочио је и 1850. када је написао књигу „Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића“ (превод професора Велике школе др Миленка Веснића, објављен 1901). Умро је у свом родном граду 1851. године (13).

Први лекар, Србин, који је рођен у Србији био је др Стеван Милосављевић (рођен 18. децембра 1827. у Београду, где је завршио основну и средњу школу, а дипломирао је медицину 1855. у Паризу). Покушај стипендирања младих Срба (1828–1832) на студијама медицине није успео, јер се поједини нису вратили у Србију, неки су умрли, а неки нису завршили студије. Једини који су оправдали поверење били су др Максим Николић Мишковићев, др Константин Михајловић, др Нестор Месаровић, др Ђорђе Пантелић и др Стева Милосављевић. Статус доктора у Србији тог времена био је тежак јер је приватна пракса била реткост. Једини начин за опстанак била је државна служба где је једини газда био Милош који им је закидао од плате, понижавао их и понашао се према њима као према својим слугама и пандурима. То су разлози кратког службовања лекара код кнеза Милоша. Из тог доба, записано је име иностраног лекара, др Димитрија Вартијадеса, који је једно време био у званичној служби (18–20).

Др Јован Стејић (1803–1853) био је први Србин свршени доктор медицине, који је дошао да ради у обновљеној Србији (слика 1). Рођен је у Араду 1803, добио је стипендију Саве Текелије и завршио средње образовање у Сегедину. Уписао је Медицински факултет у Пешти, а докторирао у Бечу 1829. године. При крају студија стипендирао га је господар Јеврем Обреновић па прво долази код њега у Шабац 1829, а у Крагујевац 1830. године. Кнез Милош га је узео као личног лекара и као васпитача својих синова Милана и Михајла (од 1830. до 1832) (слика 2). Личност раскошних квалитета, истакао се стварањем домаћег лекарског кадра, потом разноврсним културним, здравственим и друштвеним радом, најзад као лекар и књижевник. Основао је наш грађански санитет и штампао први медицински спис у Србији 1831. (Поученије за лечење болести холере). Др Стејић је започео штампање свог првог оригиналног списка,

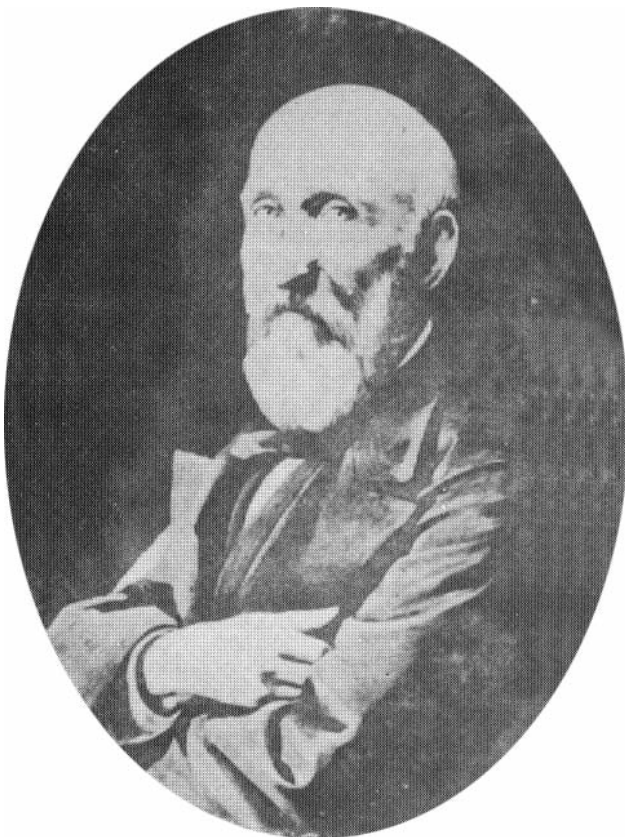
Слика 1. Др Јован Стејић (1803–1853).

Слика 2. Захвалница кнеза Милоша др Јовану Стејићу, дворском лекару.

„Сабор истине и поуке“, који је одступио од новоприхваћеног Вуковог правописа и био пун модерних слободоумних размишљања. Кнезу је на то обратио пажњу Вук Караџић писмом у ком је поручио: „Тај спис је опаснији за Вас од прокламације Чарапића и учитеља Мије.“ Јако увређен овим поступком напустио је Србију 1832. и прешао у Земун где се бавио приватном лекарском праксом. Вратио се у Србију 1840, после Милошевог протеривања, када је постављен за шефа грађанског санитета (у Попечитељству унутрених дела), а 1845. за главног секретара Државног совјета, што је био до своје смрти 1853. године. Његов књижевни рад на пољу телесне и духовне хигијене може се упознати кроз неке од наслова: *Мудра изреченија из разних писаца* (1835), *Умотворине различитости* (1839), *Шта треба јести и пити* (1842), *О држави, из Веберовог Демокрита* (1847), *Европа, из државног речника Ротека и Велкера* (1849), *Критика на Вуков превод Новог Зајета* (1850), *Антропологија или наука о човеку* (1853), *Предлог за Србски ријечник и Србску граматику* (1866), *Забаве за разум и срце и друго* (21, 22, 24).

Др Карло Пацек је рођен 1807. у варошици Мезе Берени у Мађарској. Словак, лутеровац, дошао је у Србију 1833, после завршеног медицинског факултета у Пешти (слика 3). Постављен је за војног лекара Подринско-савске команде у Шапцу 1834. године. Био

Слика 3. Др Карло Пацек (1807–1876).

је војни лекар са чином капетана. Интересовао се за квалитет наших минералних вода па је слао узорке на анализу из Рибарске, Јошаничке, Брестовачке, Паланачке и Вишњичке бање. Објавио је 1836. „Упутство за лечење у лековитим бањама и за пијење минералних вода у Србији“, а исте године постављен је за лекара кнежеве гарде у Крагујевцу. При избијању колере објавио је „Правило како се ваља од колере чувати и како се колера може познати, како се од ње ваља лечити и како се после ње ваља владати“. Постављен је за шефа „Карантинског одијеленија са санитетом“ у оквиру Попечитељства унутрених дјела (први је Начелник санитета обновљене Србије) 1839. године. Био је одани пријатељ и лични лекар оба прва српска поглавара. Основао је лекарску читаоницу у Београду и набављао медицинске књиге које је слао на читање лекарима по унутрашњости. Бавио се организацијом рада окружних физикуса и 1839. написао „Упутство“ („Наставленије за окружне лекаре и физикусе“). Потом је написао „Поученије о беснилу“, „Правило за калемљење богиња“ и „Закон о лекарским платама и хоноратима“. Према том закону лекарима је одређена годишња плата од 300 сребрних талира, а лекарским помоћницима, ранарима, 200 талира. Лекари су наплаћивали за једно пелцовање против великих богиња 20 крајцара у граду и 10 крајцара у селу. Др Пацек је напустио Србију 1842. заједно са кнезом Михајлом, али се вратио 1859. заједно са Обреновићима. Од тада се није више бавио лекарским послом већ је био одан владаочев пријатељ и саветник. Умро је у Бечу 1876. године.

У то време у Србију је дошао и др Јован Карабини, родом из Костура, који је завршио медицину у Лајпцигу и остао у Крагујевцу до 1832. године. Најзад, стигао је и можда најчувенији пионир српске медицине др Емерих Линденмајер, Аустријанац из Баната, рођен у Ораовици 1806, месту у Банату (25). Основну и средњу школу завршио је у Доситејевом Чакову. После студија медицине у Пешти 1835. долази у Србију где постаје војни лекар у Шапцу (Подринско-савска команда). Затим је био лични лекар кнеза Милоша, потом „Гвардејски докторе“ и оснивач војних болница у Крагујевцу и Ћуприји. При формирању врховне војне управе тј. Главног штаба при Министарству унутрених дјела постављен је за првог шефа војног санитета, тј. за доктора главног штаба. Потом је реорганизовао своју Војну болницу у Крагујевцу и унапредио рад „Правитељствене апотеке“. Забранио је лечење „код баба и неуких“. Залагао се за остваривање кредита да би се унапредила бања са киселом водом у Буковику. Објавио је и књигу *Опис минералних вода у Србији*. Основао је Стални лекарски одбор (касније Главни санитетски савет) као саветодавно тело при Санитетском одељењу Министарства унутрених дела. После дугогодишњег

рада стекао је велики углед код нас и у свету па је био почасни члан домаћег и иностраних удружења лекара. Умро је у Београду 1883. године (13, 17).

Број лекара у то доба повећао се на осамнаест за шест година (1831–1837). Поред поменутих, били су и следећи: Јован Карабин, Антоније Боровац, Карло Белони, Херман Мајнерт, Јосиф Ребрић, Сава Јовановић, Глигорије Рибак, Ђока Новаковић, Константин Михаиловић, Филип Транкили, Јован Штекер, а као магистри хирургије Димитрије Капарис, Теодор Монастириоти, Антоније Славуј. Они су били распоређивани по ондашњим „здравственим установама“ у центрима Србије (Крагујевац, Београд, Пожаревац, Ваљево, Неготин, Алексинац, Чачак, Шабац).

Апотеке су касниле са оснивањем па су лекари морали да имају своје приручне апотеке с неопходним лековима. Те лекове су издавали и наплаћивали их од имућних, а сиромашнима су их давали бесплатно. Недостатак лекарског и хируршког кадра захтевао је обуку – школовање „бербера“. Прве течајеве у оквиру основане Велике школе организовао је др Аћим Медовић због чега је 1869. штампао и књигу *Мале хируршке услуге и прва помоћ у повредама тела* (12, 13, 17).

ПРВИ ФИЗИКУСИ И ПРВЕ ПРИВРЕМЕНЕ БОЛНИЦЕ

Формирање стационарне здравствене установе иницирао је Вук Карацић који је Милошу предложио да се у Крагујевцу начини шпитаљ „барем од две собе (једна за мушкарце, а друга за женскиње)“. Турска је признала право Србији на унутрашњу самоуправу објављивањем Хатишерифа 1830. којим је дозвољено да „Срби могу заснивати болнице“. Милош оснива прве војне јединице после Сретењског устава 1835. ради „чувања јавног безбедности и поретка“ и наређује војним властима да се морају „старати о средствима којима би се здравље војника одржало и о болницама“. Постављени су војни лекари, а војне болнице („шпитаљи солдачки“) почеле су се оснивати око 1836. године. Контумаци, болнички изолатори, који су били брана уласку епидемија из Турске, формирану су око цариградског друма. Епидемије (куге, колере, тифуса) стварају потребу формирања „шпитаља“ и по градовима.

„Шпитаљи“ су прве установе које су имале обележја болнице. Први „шпитаљи“ основани су 1832. у Крагујевцу и Пожаревцу, али су били кратког века због недостатка лекарског кадра, помоћног особља и средстава за рад. Прве привремене цивилне болнице отворене су још 1826. у Шапцу (Јеврем Обреновић), потом 1832. у Градишту и Свилајинцу. Доношењем тзв. турског устава формира се у Совјету и Одељење

унутрашњих дела у оквиру кога је „оделеније карантинско са санитетом“ са др Пацеком као првим начелником. Указом од 18. јула 1839. за првог начелника санитета гарнизонске војске Србије постављен је др Емерих Линденмајер, гвардејски лекар у Крагујевцу, са основним задатком да оснује војну болницу. Др Линденмајер уводи у службу стручно санитетско особље, објављује прве прописе и правила санитетске службе, уводи и прве учене бабице у српске болнице и пише свој чувени „Пројекат устројенија шпитаљског“.

Др Пацек, који је био „штаб доктор“ главног штаба, ускоро напушта Србију (1842. године) заједно са свргнутим кнезом Михајлом, и једини шеф санитетског одељења остаје др Стејић. Као врло успешан интелектуалац тог времена премештен је на положај секретара Државног савета 1845, а на његово место долази дотадашњи штаб доктор др Линденмајер. На место штаб доктора долази др Карло Белони. Такво стање остаје све до 1858. када престаје уставобранитељска влада и кнез Милош се враћа у Србију (1).

Др Карло Белони је рођен 1806. у словачкој лутеранској породици (Леви, у Горњој Мађарској), а о боравку у Србији остала је забелешка – „При воинству, које у Чачку, које у Карановцу, Крагујевцу, Туприји, служио три године и пет месеци“ (слика 4). У својству

Слика 4. Др Карло Белони (1806–1878).

околног и варошког лекара био је тражен и омиљен код Београђана, па је ускоро постао београдски физикус и лекар београдске општине. Пошто је нарасло бројно стање војске („гарнизонског војинства“), он је 1845. постављен за Шефа војног санитета у Главном штабу Попечителства унутрених дела. Када се кнез Милош вратио у Србију 1859. укинута је Главни штаб и формирани су Главна војна управа и Министарство војено, а у њој Војно-санитетски одсек. Др Белони је за првог шефа тог одсека постављен 1863. и то је био до 1877. када је пензионисан због старости. Шеф војног санитета био је 32 године. Био је познат и као доктор који је волео војску (13, 16, 23).

ПРВЕ СТАЛНЕ БОЛНИЦЕ И РАД НАДЛЕЖНИХ ФИЗИКУСА

У Крагујевцу је 1844. основана прва стална војна болница. У цивилном сектору, Фондус школски и шпитаљски основан је 1837. у Крагујевцу у сврху отварања и издржавања школа и болница на основу добровољних прилога. Совјет је 15. новембра 1839. предложио Намесништву „да се манастир Студеница определи као место за држање сумасишавших“, а у Крагујевцу је 1844. основана „болница за убоге болеснике од венеричних и других прилепчивих болести“. Др Линденмајер је 1836. формирао прву војну болницу у Крагујевцу, на левој обали Лепенице, у главној гардијској касарни, на ободу комплекса кнежевог двора. У својој књизи *Постанак и развитак штампе у Србији* Владимир Јакшић бележи да је „у здању државном, ниже малог моста к цркви водећег, које прво као касарна за гарнизонску војску, затим као локал за типографију, после одсељења ове за Београд за гимназију, а када се ова у Топаловићеву кућу сместила, за војну болницу служило“ (26).

Као највишем органу превентивне и куративне медицине у округу физикусу су били одговорни остали лекари, апотекари и бабице у његовом округу. Они који су желели да се населе и обављају лекарску и апотекарску праксу морали су да траже одобрење од окружног физикуса. Физикус је обављао и „надзирање над шпитаљима, лековитим водама, над апсанама, да кроз њих чист ваздух пролази“. Физикуси су били обавезни да предузимају све „противепидемијске мере и код људских и марвених болести“. Најзад, физикус је био обавезан да на захтев цивилних или црквених судова издаје „мненија и сведочанства у распрама брачним, рањеним, бијеним, убијеним, отрованим, нагло умрлим, болест кријућим, а где је нужно мора и секцирање тела предузети“. У случају да у месту где му је седиште нема више лекара физикус ће обављати и редовну лекарску праксу уз минималан хонорар, а ако у месту нема ни „војног

лекара то је окружни физикус дужан и регруте визитирати“. Др Херман Мајнерт, као први орган државне санитетске власти у Округу крагујевачком, сматрао је да треба формирати „један Окружни шпитаљ“ због разноврсти оболелих које лечи по кућама (ране по телу, улцери, рак). У својим извештајима начелнику санитета, др Линденмајеру, он износи велики број случајева црног пришта, црвеног ветра и овчијих богиња као и потребу предузимања одговарајућих санитарних мера на јавним местима (слика 5).

„Високославном Попечителству Внутрени Дела Физикуса Окр. Крагујевачког Доктора Маинерта Изванредни Рапорт

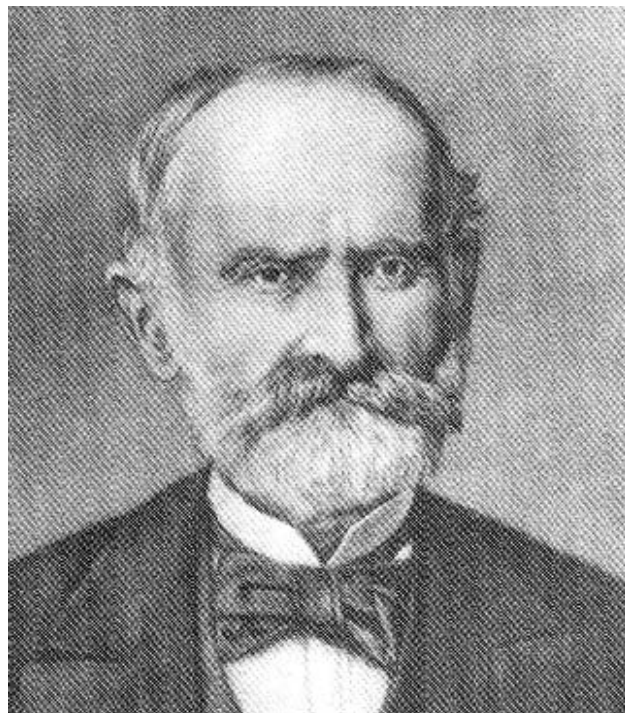
Из узрока што је политически преступник Димитрије Касапин пре 8. дана врло близу вароши Крагујевца на коло вртут и осуђен, да на исто, до разрешенија тела његовог остане, налазим се побуђен, за то, што се време млако отвара, па кад би он више на точку лежао, оће се Ваздух сасвим покварити и Варош тако отровати, да се лако може болест породити, Високославном Попечителству дужностно представити, да се то тело закопа, и молити, ако би и иошт такови осуђеника било, да се даље од вароши одмакне.

Н 16.7. Марта 844
у Крагујевцу

Физикус Окр. Крагујевачког
Доктор
Х. А. МАИНЕРТ”

Слика 5. Извештај окружног физикуса.

Др Јосиф Панчић, који убрзо заузима његово место, рођен је 1814. у Угринима код Бирбира, испод Велебита, у хрватској приморској породици (слика 6).

Слика 6. Др Јосиф Панчић (1814–1888).

Основну школу завршио је у Госпићу, а гимназију у Ријеци. Медицину је завршио у Пешти 1842. године. Радио је у Будиму где је почео да се занима за изучавање флоре. У Руксбергу, у Банату, учио је децу и бавио се ботаником. Потом се вратио у Лику да обиђе брата и добротвора Гргура (који га је школовао). У Бечу је слушао предавања из ботанике где је упознао Вука Караџића који га је убедио да дође у Србију. Др Панчић је молио да му се додели служба физикуса у удаљеном ужичком крају да би тамо имао прилику да се бави изучавањем флоре. Молба да ради близу границе изазвала је сумњу да је шпијун, па је читавих годину дана чекао на решење. Пошто му је недостајало новца одлучио је да се врати у Аустрију. Међутим, Аврам Петронијевић (Попечитељ иностраних дела и кнежев представник у Јагодини), који је имао фабрику стакла на реци Белици (село Мишевица код Јагодине), позива, на срећу Србије, др Панчића да заустави епидемију која се јавила међу радницима и да се прими дужности фабричког лекара док му се не реши молба коју је тражио. Најзад је 1847. добио службу окружног физикуса у Јагодини, а крајем исте године пребачен је у Крагујевац у којем је остао до 1853. године.

У једном од својих извештаја из Крагујевца каже да је имао 221 болесника за месец дана од којих је умрло 11, и то од: мелене, карбункула, астме... Описује интересантан случај болесника са инкарцерираном хернијом кога је морао да лечи хируршки. За време боравка у Крагујевцу, као научник и истраживач из области ботанике, зоологије, балнеологије, минерологије, геологије и агрономије, др Панчић користи сваки слободни тренутак у служби да се посвети истраживању флоре и фауне, а потом и бања и минералних вода у Србији. Тиме је скренуо пажњу на себе и када је 1853. основан Лицеј у Београду ангажован је као „контрактурални професор зоологије, ботанике, минерологије и агрономије“. Својим огромним опусом научних радова стекао је велики међународни и домаћи углед (27). Биран је шест пута за ректора, а 1884. постављен је за члана Државног савета. И као политичар на високој дужности био је и даље професор ботанике и управник Јестаственичког кабинета на Великој школи, као и Ботаничке баште на дунавској обали, јер је обе установе лично створио. На катедри за ботанику био је до 1887, а управник Ботаничке баште остао је до смрти. После оснивања Српске академије наука (Краљевско српске академије), 1. новембра 1886, изабран је 5. априла 1887. за њеног првог председника. Умро је у Београду 1888. године.

Др Љубомир Радивојевић, као трећи окружни физикус Крагујевца, обављао је ту дужност од 1853. до 1861, а при крају његовог рада, после много одговлачења, 20. новембра 1860, почела је да ради

Окружна болница у Крагујевцу (слика 7). Др Радивојевић је дошао у Крагујевац по одласку др Панчића и постао први управник прве сталне Опште болнице у Крагујевцу. Рођен је као Србин у имућној кући из Сремске Каменице, где се и школовао. Медицину је докторирао у Пешти 1846. године. Радио је као физикус 1851. у Неготину, а 1853. у Крагујевцу. Дошао је у сукоб са санитарским властима и после 13 година службовања напустио је Србију 1860. године. Вратио се као врло имућан човек у своје родно место, напустио лекарску праксу и посветио се сопственом великом домаћинству. Био је конзервативан човек, ватрени националиста и љубитељ цркве, црквеног појања, православних традиција и старословенског језика, па је био велики противник Вукове језичке реформе. Као националиста и родољуб, напустио је самовање у Карловцима и пријавио се као добровољац у српску војску на Дрини, 1876. године. Затим је писао као новинар чланке о српским покушајима ослобађања од Турака на Балкану. Представљао је изложбе сликара и промовисао српске песнике у инострану и домаћу штампу. Био је на откривању споменика косовским јунацима у Крушевцу, 1889. године, а као старац од 74 године допутовао је 1892. у Арад на педесетогодишњицу смрти великог српског просветитеља и добротвора Саве Текелије.

Слика 7. Прва стална Окружна болница у Крагујевцу погођена поплавом из Јасенице 1910. (изгорела у пожару 1918).

Много је путовао: 1867. у Москву на први Свесловенски конгрес где је изабран за почасног члана, 1893. у Црну Гору на 400. годишњицу отварања прве штампарије у манастиру Обод код Ријеке Црнојевића, 1889. у Париз на стогодишњицу Француске револуције. Писао је едукативне књиге о лечењу рана, а 1889. основао у Београду, при Министарству просвете, Задужбину др Љубомира Радивојевића (70.000 динара у злату) за ширење корисних знања, просвете и побожности. Умро је 1895. у Каменици (10, 12, 13).

Др Младен Јанковић наслеђује др Љубу Радивојевића на месту управника Опште болнице и остаје у Крагујевцу до 1864. године. Рођен је у Кањижи, а после завршене мађарске гимназије у Сегедину дипломирао је медицину 1856. у Пешти. Познавао је мађарско и аустријско здравствено законодавство и организацију и пресликавао та знања у Србији. Зато је премештен на место физикуса Управе града Београда, а потом и управника Душевне болнице у Београду. Упућен је у Шабац па у Параћин 1866. да сузбије епидемију колере. Био је један од главних саветника при изради „Владановог санитетског закона“ 1881. године. Исте године реорганизовао је осам окружних болница и снабдео их опремом. Нарочито је тај рад био уочљив у његовој првој болници у којој је био управник (у Крагујевцу). Постављен је 1886. за начелника Санитета у Министарству унутрашњих дела. Био је девет година председник, а потом и почасни члан Српског лекарског друшва. Умро је у Београду 1885. године (28–30).

До краја 19. века Крагујевац је променио још неколико окружних физикуса: Филип Тајсић (1865), Леонард Леонткијевич (1880) (слика 8), Ђура Гаврић (1885), Илија Коловић (1891. и 1898) Стеван Шибер (1897), а почетком 20. века долази др Михајло Илић који је поред лекарске службе у Војно-техничком заводу, постао и први посланик Социјалдемократске партије 1905. године. Др Филип Тајсић је био сељачки

Слика 8. Др Леонард Леонткијевич.

син из рода радикалског трибуна Ранка Тајсића (село Пухово, срез драгачевски). Докторирао је у Бечу, а специјализирао дерматовенерологију у Паризу. Ступио је у војну службу 1866. као трупни лекар јер је био стипендиста српске владе. Био је управник Војне болнице у Крагујевцу, а потом и у Београду. По одласку др Белонија у пензију, 1877. постао је шеф војног санитета и на том положају био до 1886, када га је заменио пуковник др Михајло Мика Марковић, крагујевчанин. Др Тајсић је имао дуг пензионерски живот, до 1919. године.

ЗАКЉУЧАК

Импозантан је наведен скуп доктора и магистара хирургије, али су трагови о њиховој пракси врло оскудни и налазе се, углавном, у деловодним протоколима Министарства унутрашњих дела из којих се лако закључује да је њихов рад био потцењен и да су их користили углавном за послове „пелцовања“. Они су себи омогућавали нормалан живот само својим приватним радом. Њихов хируршки рад се сводио на мање хируршке интервенције у тек основаним „шпитаљима“ или у првим сталним болницама. Цивилне болнице су тада развијале конзервативне гране тј. лечење луеса, тифуса, дизентерије, дифтерије, срчаних обољења. Тада тежиште војних болница био је развој хирургије, вероватно зато што се војска спрема за ратове за ослобађање јужних српских покрајина. Тако је развој хирургије и опште медицине Крагујевца, до девете деценије 19. века, био углавном везан за војну болницу.

ЛИТЕРАТУРА

1. Đorđević PT. Medicinske prilike u Srbiji za vreme prve vlade kneza Miloša Obrenovića 1815–1839. Beograd: Ministarstvo zdravlja, 1939.
2. Jeremić R. Iz istorije zdravstvene kulture u Srbiji od 13. do kraja 19. veka. Beograd: Narodno zdravlje, 1950.
3. Dragić M. Zdravstvene prilike u beogradskom pašaluku pre Prvog ustanka. Srp Arh Celok Lek 1954; 82: 1511–8.
4. Katić VR. Srpska medicina od 9. do 19. veka. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1967.
5. Pantović M, Pantović V. Zdravstvene prilike „na putu beogradskom...a devetnaest dana od Carigrada“. Med Čas 1998; 1(2): 12–8.
6. Stanojević V. Istorija medicine. Beograd: Medicinska knjiga, 1953.
7. Spasić Ž. Vek uspona Kragujevca. Kragujevac: Svetlost, 1978.

8. Marjanović V. Zdravstvena kultura Kragujevca u XIX veku. Kragujevac: OOUR „Farmacija – Kragujevac“, 1979.
9. Bakić D. Pet vekova Kragujevca. Kragujevac: Svetlost, 1972.
10. Matović DZ. Istorija Kragujevačke hirurgije. Kragujevac: Medicinski fakultet, Kliničko-bolnički centar „Kragujevac“, Narodni muzej, 2002.
11. Ignjatović M. Medicina, hirurgija i ratna hirurgija u Srbiji u srednjem veku. *Vojnosanit Pregl* 2003; 60: 243–52.
12. Matović DZ. Prilozi za istoriju zdravstva u Kragujevcu i Šumadiji. *Med Čas* 2007; 41 (Suppl 1); 13–4.
13. Matović DZ. 150 godina Kragujevačke bolnice. Hronika prve stalne bolnice u Srbiji. Kragujevac: Okružna podružnica Srpskog lekarskog društva, 2010.
14. Đorđević V. Prvih sto godina u razvoju lekarske struke u Srbiji. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije, 1904.
15. Ignjatović M. Ratna hirurgija u Srbiji u vreme Prvog i Drugog srpskog ustanka. *Vojnosanit Pregl* 2003; 60: 393–8.
16. Ignjatović M. Formiranje vojne sanitetske službe u Srbiji sredinom 19. veka. *Vojnosanit Pregl* 2003; 60: 509–15.
17. Mihajlović V. Iz istorije saniteta u obnovljenoj Srbiji (1804–1860). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1951.
18. Arhiva. Fond Ministarstva unutrašnjih dela – Sanitetsko odeljenje C. 1839, 1840, 1841, 1842, 1844, 1845, 1846, 1847, 1848, 1849, 1851. Beograd, Arhiv Srbije, 2012.
19. Arhiva. Fond Ministarstva unutrašnjih dela – Sanitetsko odeljenje C. 1852, 1857, 1858, 1860, 1861, 1862, 1863, 1865, 1866, 1867, 1868, 1870. Beograd: Arhiv Srbije, 2012.
20. Arhiva. Kragujevac: Klinički centar „Kragujevac“, Kragujevac, 2012.
21. Arhiva. Kragujevac: Medicinski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac, 2012.
22. Arhiva Muzeja zdravstvene kulture. Kragujevac: Klinički centar „Kragujevac“, 2012.
23. Stanojević V. Istorija srpskog vojnog saniteta. Beograd: Štamparija Zlatibor, 1925.
24. Ružić Z. Nedeljković R, et al. Istorija zdravstvene kulture Kragujevca i njen uticaj na savremenu zdravstvenu zaštitu ovog područja. *Med Čas* 1998; 1–2: 40–9.
25. Nedok AS. Sećanje povodom Dana Sanitetske službe Vojske Srbije: štab-doktor Emerih P. Lindenmajer (1806–1883). *Vojnosanit Pregl* 2013; 70: 794–5.
26. Vuković Ž. Naši medicinari. *Med Čas* 1998; 1–2: 36.
27. Gajić V, Mišić M, Mišić Z. Medicina u senci botanike – Prof. dr Josif Pančić (1814–1888). *Med Čas* 2007; 41 (Suppl 1): 17. N° 9.
28. Dimitrijević N. Izveštaj o radu Hirurškog odeljenja kragujevačke Okružne bolnice za 1897. godinu. *Srp Arh Celok Lek* 1898; 4: 130.
29. Dimitrijević N. Izveštaj o radu Hirurškog odeljenja kragujevačke Okružne bolnice za 1898. godinu. *Srp Arh Celok Lek* 1899; 5: 79.
30. Marjanović V. Osnivanje bolnica u Srbiji u 19. veku. Beograd: Arhiv za istoriju zdravstvene kulture Srbije, 1970.